

українська фльота // Дорога. – 1944. – Ч. 4–5. – С. 52–57; Крип'якевич І. П. Козаччина в політичних комбінаціях 1620–1630 рр.: Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. – Львів, 1924. – Т. 117–118. – С. 65–96. 15. Кізлик О. Іван Петрович Крип'якевич. Бібліографічний показник. – Львів. 1966. – 79 с. 16. Коротка історія України для початкових шкіл та 1-ї класи гімназії. – Київ–Львів–Відень: Т-во Вернигора, 1918. – 88 с. 17. Огляд історії України. Repetitorium для вищих клас середніх шкіл та вчительських курсів. – Київ–Львів–Відень: Т-во Вернигора, 1919. – 90 с. 18. Крип'якевич І. Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. – Відень, 1915. – 116 с. 19. Крип'якевич І. На визволених землях // Свобода. – 1915. – Ч. 33, 28 жовтня. 20. Крип'якевич І. Січове військо і українська школа // Українське слово. – 1915. – Ч. 103. 21. Крип'якевич І. З Історії УГА // Краківські вісті. – 1943. – Ч. 154, 18 липня. – С. 3.

УДК 355.48 – 355.134.2 – 623.444.2

А.І. Лопушинський
Херсонський обласний краєзнавчий музей

ЗБРОЯ СХІДНОГО ПОХОДЖЕННЯ XVIII – XIX ст. НА ОЗБРОЄННІ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ АРМІЯХ

© Лопушинський А.І., 2006

Подано матеріали з Херсонського обласного краєзнавчого музею щодо розгляду питання про використання холодної зброї східного походження в армії Російської імперії та СРСР. Зі всієї східної зброї, яка зберігається у фондах ХОКМ, відібрано зброю з присвятними або нагородними написами, що підтверджують використання цієї зброї у зазначених арміях. Розглядається холодна зброя XVIII – XX ст., яка раніше не публікувалась і є матеріалом до розгляду питання про використання східної зброї у європейських арміях.

In the work the materials from Kherson Museum of Regional Studies are given to consider the question about usage of cold steel of Eastern origin in the Army of Russian Empire and Soviet Union. Among all Eastern weapon, that is stored in the funds of Kherson Museum of Regional Studies, the weapon that contain dedication and rewarding legends, that confirm usage of the weapon in the underlined armies, is picked out. Cold steel of XVIII-XX centuries, that wasn't earlier published and may be used as a material to consider the question about usage of Eastern weapon in European Armies, is examined.

Армії, які діяли на території сучасної України у XVIII – XX ст. використовували зброю, яка походить з країн Малої та Середньої Азії, Кавказу, Японії. Предметом дослідження цієї роботи є холодна зброя з Херсонського краєзнавчого музею виробництва кавказьких майстрів, які працювали у різних районах Кавказу та в Бухарі, виробляючи зброю за іранськими зразками. Розглядаються чотири зразки зброї, яка використовувалася у регулярних та іррегулярних частинах армії Російської імперії та Радянського Союзу. Це використання підтверджується виکارбуваними на зброї написами, які вказують на час та обставини вручення зброї, власника зброї, місце його служби.

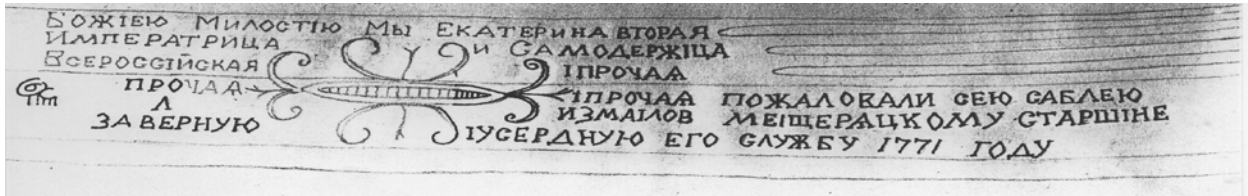
1. Шабля іранського типу, XVIII ст.

Інвентарний номер ХИАМ – О – 411 [7].

Цією шаблею, судячи з вигравірованого на клинку напису, був нагороджений Ізмаїлов, мешецький старшина від імені імператриці Катерини II у 1771 році. Шабля була передана до Херсонського музею з Одеського музею східного та західного мистецтв у 1947 році, але, імовірно, належить до експонатів Херсонського музею, які зникли під час Другої світової війни та були повернуті через посередництво Одеського музею. На жаль, старі інвентарні книги Херсонського музею збереглися лише частково і зараз неможливо точно встановити цей факт.

У шаблі відсутні піхви та перехрестя. Руків'я суцільнометалеве, з низькопробного срібла (про велику кількість міді у сплаві свідчать сліди корозії зеленого кольору). Клинок сильно корозований, що призвело до втрати частини напису і орнаменту.

Напис виконано на правому боці клинка у першій його третині. Хоча напис зберігся не повністю, він досить легко реконструюється майже у повному обсязі:

Бачимо невідповідність деяких літер нормам „гражданського” шрифту, прийнятого у Росії з 1710 р., а саме: наявність літери „юс малий”, написання слів „самодержица” та „старшина” через літеру „і” замість „и” та вживання сполучника „і” замість „и”. Пояснити це можна тим, що напис виконувався не в Росії, а наприклад в Україні, де хоч і поширився „гражданський” шрифт спочатку у Наддніпрянській Україні, яка входила до складу Російської імперії, а згодом і у Західноукраїнських регіонах, але ні в Східній, ні в Західній Україні у XVIII – XIX ст. єдиних норм використання „гражданської” азбуки і загальновизнаного правопису не було [9, с. 509].

Судячи з дати напису, пожалування шаблі пов’язано з російсько-турецькою війною 1768–1774 рр., а саме з подіями 1771 р., коли російські війська захопили Кримський півострів.

Шабля має характерну іранську форму руків'я та леза. На кавказьке виробництво шаблі вказує наявність долів на клинку, характерний черкеський орнамент на клинку та руків'ї, суцільнометалеве руків'я.

Поняття „черкеський орнамент” застосовується до орнаментациі народів Західного та Центрального Кавказу. Орнамент на клинку шаблі зберігся частково, але це доволі характерний фрагмент для найбільш давнього елемента черкеської орнаментациі у вигляді стилізованого баранячого рогу. Зображення баранячого рогу зустрічається з XV ст., поступово трансформуючись від більш реалістичного до тонкої спіралі з потовщеною точкою на кінці у XIX ст. [1, с. 23]. У цьому випадку маємо перехідну форму XVIII ст. Руків'я шаблі орнаментоване найбільш поширеним елементом в прикрашенні срібла – комоподібними пелюстками. У повній узгодженості з традицією черкеської орнаментациі на руків'ї використано великий та рідкий малюнок, за якого залишається багато вільного фону, що підкреслює монументальність малюнка. З XV по XVIII ст. на фон наносились точкові заглиблення, у XIX ст. – дрібні гравіровані зигзаги [1, с. 23–24]. У цьому випадку маємо вертикальні стовпчики дрібних гравірованих ліній, які ще не з’єднані у зигзаги.

Е. Аствацатурян вказував, що у XVIII–XIX ст. на території Черкесії шаблі вже не вироблялись, замість шаблі користувались шашкою. Враховуючи поширення черкеського орнаменту і на території Центрального Кавказу, де активно використовували шаблі, можна припустити, що ця шабля була зроблена у Центральному Кавказі у XVIII ст. Належність шаблі до XVII ст. є менш вірогідною з огляду на особливості орнаменту, які ближчі до XIX ст. Отже, констатуємо „сучасність” шаблі на момент пожалування.

2. Шашка дагестанська азіатського зразка, кінець XIX – початок XX ст.

Інвентарний номер ХКМ – О – 677 [7].

Піхви кістяні, повністю вкриті різьбою на японську тематику.

На піхвах закріплена пластина із дарчим написом: „К-ру 23 Кав. полка 5 гв. добровольческого донского казачьего корпуса Петренко Ф. Н. от казаков полка. 1943”. На нижній частині піхов вигравіровано напис: „Не вынимай без нужды”, на зворотній стороні – „Не вкладывай без чести”.

На клинку напис:

От РАБОЧИХ Г?Р и В ПАМЯТЬ ЗАКАВКАЗУ 1925г
и

Слово „закавказ[?]” виконано у відмінній від решти слів техніці гравірування та іншою графікою літер. Основний напис нанесено точковою набивкою і ледве помітний. Слово „закавказ[?]” вигравіруване глибоко і добре помітне, можливо воно було викарбувано першим і з іншої нагоди.

Враховуючи незбіг дарчих написів на піхвах і клинку, можна констатувати „вторинне” використання шашки. Сплутування клинка і піхов під час музейного зберігання виключено – шашка була передана до музею у 1967 р. її власником, полковником Петренком, і надійно пронумерована.

Орнамент руків'я вказує на місце виробництва – м. Владикавказ [1, с. 89–90]. Картуш на клинку також притаманний владикавказьким майстрам, на жаль, його центральна частина витерта і не прочитується.

У січні 1943 р. 5-й Донський гвардійський кавалерійський корпус діяв у складі військ Закавказького фронту [5, с. 82]. Ймовірно, тоді і потрапила шашка до козаків 23-го кавалерійського полку, які подарували її своєму командирові. Згідно з актом прийому на постійне зберігання № 1457 від 12.04.67, полковник Петренко Ф. Н. є учасником визволення Херсонщини. З інших музейних джерел це ім'я не відоме.

Важко сказати, чи використовувалася шашка у бойових діях, враховуючи невідповідність піхов, які ідентичні до піхов японських мечів у варіанті ношення лезом донизу. Тобто вони відповідають європейським шабельним піхвам і виключають специфічне ношення шашки лезом вверх. Але слід звернути увагу на те, що нижнє кріплення для ремня портупейі видалене і варіант носіння піхов за верхнє кріплення наближається до шашкового способу носіння зброї. Отже, можна констатувати, що піхви японського меча були пристосовані для ношення шашки.

Шашка була виготовлена у період кінця XIX – початку XX ст. Перший присвятний напис на клинку фіксує сучасне виготовленню вручення зброї, повторне вручення відбулося з розривом між виготовленням шашки приблизно у 50 років.

3. Шабля бухарська, кінець XIX – початок XX ст.

Інвентарний номер О – і – 37, КА – В – 1037. Подарована у 1957 р. С.М. Будьонним Каховському краєзнавчому музею.

Відноситься до типу шабель, що мають срібне руків'я за формою російської офіцерської шаблі 50-х років XIX ст. та суцільно срібні піхви. Такі шаблі виготовлялись у бухарських майстернях, де працювали кубачинські майстри [1, с. 87].

На футлярі для шаблі виконано напис арабською графікою „Бухара-і-шаріф” – „Бухара священна”.

Орнамент на руків'ї та піхвах шаблі виконано у поєднанні звіриного стилю та рослинної композиції мархарай, тобто „хаші” [1, с. 76]. Клинок не орнаментований, його прикрашає лише малюнок ліній дамаської сталі. На піхвах та клинку виконано напис: „С.М. Буденному от Революционного Военного Совета Южного фронта. Симферополь. 23.11.1920 г.”

Цією шаблею був нагороджений Командувач 1-ю кінною армією Семен Михайлович Будьонний за успішно проведену операцію з розгрому врангелівського війська в Північній Таврії та Криму. Вручав шаблю М.В. Фрунзе у листопаді 1920 р. на параді військ Червоної армії у м. Сімферополь. Шабля походить з колекції холодної зброї останнього бухарського еміра Сейїд-Алім хана. Вона була захоплена у вересні 1920 р., після взяття м. Бухари і використовувалася від імені Реввоенради для нагородження командирів, які відзначилися у боях [8, с. 19].

Напис виконано на правому боці клинка у верхній третині та повторено на зворотному боці піхов.

4. Шабля кавказька, ХІХ ст.

Інвентарний номер И – 30851. Час надходження і спосіб придбання – невідомі [6].

Втрачена під час Другої світової війни.

В інвентарній книзі Херсонського музею 30-х років ХХ ст. зберігся запис, який наведемо повністю: „Шабля з піхвами, клинок з долами довжиною 79 см, шириною 3,4 см, з карбованим написом на одному боці: „Кавказ 1842 Венгрия 1849 Карс 1853”, на другому – „Маіор Іосіф Францович Пасольський” по клинку клеймо:

Ручка срібна кавказької роботи, піхви дерев'яні, об'ягнуті шкірою, по клинку – глибокі сліди іржі, піхви без наконечників й кілець”.

Довжина клинка шаблі знаходиться у межах довжин іранських шабел, тобто можна припустити, що шабля була іранського типу. Наявність долів на клинку вказує на переважно кавказьке виробництво шаблі. Повністю срібне руків'я шаблі може вказувати на місце виробництва – Центральний Кавказ або Дагестан.

У наведеному написі на клинку присутні дві невідповідності. Перша – відсутність твердого знака у слові „маіоръ” та друга – вказаний рік „1853” не відповідає року штурму Карської фортеці [4, с. 412]. Ці невідповідності можна пояснити „глибокими слідами іржі по клинку”, які зашкодили правильному прочитанню напису.

Перша географічна та хронологічна фіксація: „Кавказ 1842”, імовірно, вказує на місце та час придбання шаблі. За затвердженим імператором планом дій Російської армії на 1842 рік передбачалося вжити енергійних заходів щодо імама Чечні та Дагестану Шаміля [3, с. 234]. Імовірно, у зв'язку з цими військовими діями і була придбана шабля. Другий запис: „Венгрия 1849”, відноситься до року мобілізації Миколою І армії з 4-х корпусів, розташованих на західному кордоні для участі в Угорській війні 1848–1849 рр. [2, с. 294].

Отже, всі три записи на клинку шаблі фіксують визначні військові події у службі її власника.

В усіх розглянутих випадках, коли у європейських арміях використовувалась холодна зброя східного походження виробництва кавказьких майстрів, встановлено, що початок її використання пов'язаний з проходженням служби поряд з місцем виробництва цієї зброї. Присвятні написи засвідчують урочистість в отриманні і подальшому використанні зброї. Здебільшого використовувалась сучасна на момент отримання зброя, яка у подальшому довго супроводжувала власника на службі і після її завершення. Отже, холодна зброя східного походження займала визначне місце під час її використання військовими.

Розглянуті у роботі зразки зброї є джерелом для подальшого розгляду питання про використання зброї східного походження у європейських арміях.

1. Аставацатурян Э. Оружие народов Кавказа. История оружия. – М., 1995. – 192 с.
2. Военная энциклопедия. – Петербург, 1914. – Т. 5.
3. Военная энциклопедия. – Петербург, 1914. – Т. 11.
4. Военная энциклопедия. – Петербург, 1914. – Т. 12.
5. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг. – М., 1961. – Т. 3.
6. Інвентарна книга Херсонського історичного музею групи зберігання – археологія, історія. – №7.
7. Інвентарна книга Херсонського обласного історичного музею групи зберігання – зброя та предмети військового спорядження. – О-3.
8. Пиворович В.Б. Сабля бухарського эмира // Гривна. – №21. – 19–26 мая 2005 г.
9. Українська мова: Енциклопедія / Під ред. В.М. Русанівського. – К., 2000. – 752 с.